

Отже, за своїм внутрішнім змістом, образ Європи є багатоплановим, багатовимірним, а у своєму історичному зрізі він не може розглядатися і сприйматися як щось незмінне, застигле, і абсолютно визначене. Зміст образу Європи, як і сама історія Європи зазнавали з часом змін. У цьому відношенні можна виділити статичний і динамічний образи. Їх узагальнення, синтез створюють комплексний образ. Тому в цьому дослідженні буде доцільним прослідкувати відображення образу Європи в українській дидактичній літературі лише відносно певного етапу європейської історії, а саме – *Нового часу*, беручи при цьому до уваги те, як історичний вимір цього образу впливає на формування актуального і перспективного бачення Європи.

3. Радянські стереотипи образу Європи

В радянських шкільних підручниках історії образ Європи відображався через призму панівної тоді ідеологічної схеми історичного минулого, якою слугувала марксистська концепція послідовної зміни суспільно-економічних формацій, починаючи з первіснообщинного ладу і закінчуючи комуністичним устроєм.

Автори радянських підручників історії розглядали Європу передусім як арену класової боротьби і буржуазних революцій, коліску капіталізму. В центрі уваги містилися не стільки народи і країни, скільки боротьба класів і її «найвищий прояв» – революції. Періодизація, структура і зміст підручників будувалися під кутом зору домінуючої ролі соціальних революцій, керуючись формулою Маркса «революції – локомотиви історії».

Період Нового часу в радянській історичній літературі обґрунтовувався і хронологічно пов'язувався саме з буржуазними революціями в Європі. Його початок визначався із середини XVII століття, тобто від Англійської революції. Епоха нової історії за своїм внутрішнім змістом і дидактично ділилася на дві частини: перша – від Англійської революції і до Паризької комуни (1640 – 1870 рр.), друга – від Паризької комуни і до Російської революції 1917 року (1871 – 1917 рр.).

Увесь зміст радянських підручників історії був просякнутий возвеличенням революцій, класової безкомпромісності та революційної диктатури, прославленням героїчної самопожертви окремих особистостей заради революційних ідей. Увага школярів приверталася саме до тих історичних осіб, соціальних та політичних рухів, які були найрішучішими та найрадикальнішими руйнівниками старих порядків. Так, в Англійській революції – це Олівер Кромвель, Джон Лільберн, левелери, дигери; у Французькій революції – це Марат, Робесп'єр і якобінська диктатура, яка оцінюється і прославляється як «найвищий етап революції»⁹.

Формуючи образ Європи як колиски революцій, радянські підручники замовчували та ігнорували роль Європи як джерела та носія загальнолюдських гуманістичних цінностей. Адже саме в цей час європейський гуманізм, спираючись на кращі традиції античності, моральні цінності християнства, збагатившись і утвердившись в епоху Відродження, торував шлях в суспільно-політичній сфері інститутам демократії, парламентаризму і правової держави, утверджував дух вільнодумства і верховенства розуму.

Вузагальнюючій оцінці Англійської революції радянські підручники акцентували увагу на тому, що «революція ліквідувала абсолютизм і багато феодальних пережитків, але лишилася незавершеною», що вона «мала вирішальне значення для дальшого розвитку англійського капіталізму й сприяла утвердженню капіталістичного ладу в ході світової історії»¹⁰. Одначе жодного слова не сказано про те, що Англійська революція поклала початок традиціям політичної демократії, соціального компромісу і верховенства права в європейській історії.

Така ж однобічна і внутрішньо суперечлива оцінка давалася досягненням і ролі Великої Французької революції. Зокрема, оцінюючи зміст прийнятої у 1789 р. «Декларації прав людини і гро-

⁹ Нарочницький О.Л., Авер'янов О.П., Кертман Л.Ю. Нова історія. 1640 – 1870. Підручник для 9 кл., серед. шк. / За ред. акад. О.Л.Нарочницького. Затверджений Державним комітетом СРСР з народної освіти. / Перекл. з рос. 3-є вид, перероб. і доп. – К.: Радянська школа, 1992. – С. 66.

¹⁰ Нарочницький О.Л., С. 17.

мадянина», текст якої приводився лише в окремих уривках, автори підручника підкреслювали (виділено жирним шрифтом), що Декларація «відобразила інтереси великої буржуазії, яка панувала в Установчих зборах. Незважаючи на буржуазну класову обмеженість, “Декларація прав людини і громадянина” мала величезне революційне значення в боротьбі проти абсолютизму й феодалізму, за буржуазно-демократичні права і свободи»¹¹.

Школярі дуже мало дізнавалися з радянських підручників про культурну, мовну, релігійну, побутову різноманітність Європи. Досягнення європейських народів у сфері літератури, мистецтва, науки, техніки, побуту були окреслені досить абстрактно і поверхово в заключному розділі підручника. Вони знову ж таки оцінювалися радше як одна з умов чи побічних наслідків розвитку капіталізму, аніж як досягнення конкретних народів. Деякі аспекти розвитку гуманістичної думки в Європі, зокрема про форми правління, основи демократії, права людини (Дж.Локк, Ш-Л.Монтеск'є, І.Кант) взагалі не згадувалися в шкільних підручниках, в той час як авторам зрівняльно-комуністичних ідей і спробам їх поширення в робітничому русі учбова програма, а відповідно і підручники з всесвітньої історії, присвячували цілі великі розділи¹². Більше того, радянські підручники нав'язували учням постулат, що «марксизм – найвище досягнення культури» (виділено жирним шрифтом)¹³, що наприкінці ХІХ ст. європейська культура розкололася на дві культури: буржуазну, яка начебто опинилася в стані кризи, за нападу й безперспективності, і пролетарсько-соціалістичну культуру, якій повинно належати майбутнє. Радянські підручники не давали учням по суті ніякого уявлення про повсякденне життя європейців, їхній побут, звички, традиції, національні риси.

¹¹ Там само, С.57.

¹² Див. розділ 7 «Виникнення наукового соціалізму. К.Маркс і Ф.Енгельс», розділ 13 «Перший Інтернаціонал до 1870 р.» – у кн.: О.Л.Нарочницький, 9 кл.; а також розділ 1 «Перша пролетарська революція і заключний період діяльності 1-го Інтернаціоналу» – у кн.: Нова історія. 1871-1917. Підручник для 9 класу. За редакцією І.М.Кривогуза. – Київ, 1987.

¹³ Див.: Нова історія. 1871-1917. За ред. І.М.Кривогуза, С.186.

Отже, узагальнено образ Європи нового часу в радянських підручниках історії зводився до наступних стереотипів:

- *Географічно* Європа розглядається в межах Західної, Південної і Центральної Європи (Східна Європа і особливо Росія довгий час стоять осторонь; Лише Петро I «прорубує вікно у Європу»).
- *Соціально-економічно* зображується як колиска капіталізму – експлуататорського ладу, на зміну якому має прийти комунізм.
- *Історично* вона характеризується епохою буржуазних революцій, перемоги капіталізму та переходу до його вищої стадії – імперіалізму.
- *Культурно-релігійно* розглядається як:
 - сфера панування «реакційної» католицької церкви;
 - джерело і носій технічного і наукового прогресу;
 - батьківщина комуністичних вчень і організацій.
- *Політично* трактується як:
 - арена класової боротьби і соціальних революцій;
 - поле протистояння феодально-монархічних і «буржуазно-демократичних» режимів.
- *Міжнародно-політично* зображується як:
 - арена постійних війн, викликаних династичними, політичними, релігійними, територіальними конфліктами, боротьбою за європейську гегемонію;
 - джерело і носій колоніалізму.